

Pilk ingliskeelse kirjanduse tõlgetele 18. sajandi lõpust 20. sajandi algusveerandini

Krista Mits

Artiklis püüan anda ülevaate ingliskeelse (põhiliselt briti ja ameerika kultuuriareaali kuuluva) kirjanduse tõlgetest Eestis perioodil 18. sajandi lõpust kuni 20. sajandi algusveerandini, asetada need tõlked ajaloolis-kultuurilisse konteksti ja arutada mõningaid probleeme ja iseärasusi, mis on iseloomulikud selle ajajärgu tõlgetele.

Ingliskeelse kirjanduse tõlgetest ülevaate saamiseks koostas in ajavahemikul 1779–1917 ilmunud tõlketekstide korpuse, kasutades selleks peamiselt Eesti retrospektiivset rahvusbibliograafiat (Annus 1993, 1995, 2000), E-kataloogi ESTER, kirjandusnimestikku „Inglise kirjandus eesti keeles“ (Ellip 1996), Urve Lehtsalu artiklit „Varasemaid katseid inglise kirjanduse eestindamisel“ (1963), aga ka kirjandusajalugusid, biograafilisi leksikone ja muid allikaid. Selles korpuses sisalduvad tekstid on välja antud raamatu kujul, kogumisse ei ole kaasatud ajakirjanduses, õpikutes vm teabekirjanduses avaldatud tõlkelist materjali.

Tõlketekstid on sisulisel alusel jaotatud kolmeks: vaimulikeks, ilukirjanduslikeks ja mitte-ilukirjanduslikeks tekstideks. Kõige arvukama osa moodustab ilukirjandus; vaimulik kirjandus hõlmab veidi alla ühe kolmandiku ja muu kirjandus on esindatud umbes 40 nimetusega. Nii mõnegi teose puhul (näiteks John Bunyani „The Pilgrim’s Progress“) on selle kuulumine ühesse või teise rühma vaieldav, ka on aja jooksul mõne teose kuulumine ühte või teise valdkonda muutunud.

Kui ma valisin koostatavasse korpusesse tekste olemasolevate bibliograafiate, kataloogide ja nimestike põhjal, tekkisid küsimused, mida tõlkeks pidada ja milliste tunnuste alusel on neid tekste rühmitatud kui ingliskeelse kirjanduse tõlkeid. Arutledes tõlke olemuse üle, on Gideon Toury (1985: 80) jõudnud määratluseni, et tõlge on „igasugune sihtkeele tekst, mida sihtkultuuris ükskõik millistel alustel sellena esitatakse või selleks peetakse“. Tekste, mis funktsioneerivad vastuvõtvas kultuuris kui tõlked ja mida selle kultuuri liikmed tõlgetena tunnustavad, tuleks ka tõlgetena uurida, kuigi need võivad erineda meie ootustest ja normidest, milline üks tõlge peaks olema.

Lähtudes sellest üsna avarast tõlke definitsioonist, olen vaatluse alla võtnud tõlkegevuse tulemuse või produkti, s.o eestikeelse tõlgitud teksti, püüdnud seda kirjeldada talle kronoloogiliselt ja loogiliselt eelneva teksti taustal, olgu lähtetekstiks kas originaal, mingi kompilatiivne tekst või vahendav tõlge (Toury 1995: 70, 75–76), hinnata (peamiselt makrotasandil) ülekande viisi (Tymoczko 2007: 117) ja määrata tõlke asendit või funktsiooni eesti kultuuriruumis.

Inglise autorid vennastekoguduse kirjanduses

Teadaovalt jõudsid esimesed inglise autorid Eesti- ja Liivimaale vennastekoguduse kirjandusena 18. sajandi teisel poolel. Vennastekoguduse liikumine oli Baltimail hakanud levima alates 1729. aastast ning saavutas talupoegade hulgas suure kõlapinna. Saksamaalt saabunud misjonäride tegevusel oli suur mõju talupoegade lugemisharjumuste kujunemisele, neid kaasati ka kirjutamisse ja tõlkimisse. Liikumise populaarsusest annavad tunnistust ka käsikirjalise kirjanduse levik ja raamatute küllaltki suured trükiarvud. Vennastekoguduse trükitud raamat oli aga enamasti tõlkeline (Põldmäe 1965: 205–229, Põldmäe 2011: 33–43).

Trükisõna leviku osas oli Baltimaade keskuseks Riia (Jürjo 2011: 23). Seasel raamatukaupmehel ja kirjastajal Johann Friedrich Hartknochil, kes asus Riiga 1765. aastal, oli side-meid Tartu raamatukõitja Bernhard Christian Mitscherlichiga (Puksov 1933: 131, 143), kelle kirjastamisel ilmus esimene seni teadaolev inglise autori teos eestikeelses tõlkes.

See oli Thomas Wilcoxi (1622–1687), Londoni baptisti usuline traktaat „A Choice Drop of Honey from the Rock Christ“, mis ilmus eesti keeles pealkirjaga „Kalli Me-Pissara Kristusse Hawu Paest“ 1779. aastal. Traktaat oli enne trükki minekut levinud käsikirjas, arvatavasti Urvaste kihelkonnakooliõpetaja ja kõstri Mango Hansu (Hans Thal, u 1713–1780) tõlkes (Põldmäe 2011: 170). Kui Tartu-Võru vennastekoguduse hoolekandjaks määrati Johann Heinrich Foerster (Förster), kes saabus Saksamaalt 1778–1780 (Recke, Napiersky 1827: 392, Põldmäe 2011: 287), siis pöördus ta Briti piibliseltsi poole ning selle abiga – ja talupoegade soovil – organiseeris ta Wilcoxi kirjutise uuesti väljaandmise 1814. aastal trükiarvuga 1500 ning järgmisel, 1815. aastal trükiarvuga 2000 (Põldmäe 2011: 171–172). Kaht esimest väljaannet (1779 ja 1814) käsitles anonüümne arvustaja Rosenplänteri Beiträges (1818: 99–106). Kõigepealt kinnitab ta, et esimene väljaanne on trükitud Tartus, teisel aga väljaandmiskoht puudub. Raamatu autorit, Thomas Wilcoxi, arvustaja ei tunne. Tõlke lähtetekstina mainib ta raamatut „Köstlicher Honigtropfen aus Christi Wunden-Felsen“. Arvustaja heidab tõlkijale ette vigast keelekasutust ja kohati sõnasõnalist tõlget saksa keelest. Eriti kritiseerib ta teist väljaannet, kus on valitud eesti keelele veelgi kaugem ortograafia. Arvustaja rõhutab, et eestikeelsetes trükistes peaks olema ühesugune ortograafia, et eestikeelset lugejat mitte segadusse ajada. Põldmäe (2011: 170–172) arvates oli aluseks ikkagi Mango Hansu tõlge, ent uued väljaanded olevat trükitud Miitavis ja korrektoori teinud hernhuutlane Nietz, kes eesti keelt ei osanud, seega võime aru saada Beiträge arvustaja kurtmisest. 1815. aasta väljaannet ei ole leitud, aga 1817. aastast on olemas raamat, mille tiitellehel on toodud kolm nimetust, nende hulgas „Kalli Mee-pissare Kristusse Hawu Paest“, kuid raamatus leidub ainult Bunyani teos (vt allpool). Wilcoxi kirjutis on hiljem ilmunud Peeter Singi tõlkes (1938, kordustrükk 1998).

Wilcoxi traktaat hernhuutlusele iseloomulikust inimese õndsakssaamisest Kristuse vereohvri läbi oli vennastekoguduste seas niisama populaarne kui John Bunyani allegooria kristlase teekonnast hingeõndsuse otsinguil. Pärast Bunyani teose „The Pilgrim's Progress“ ilmu-

mist 1678 (1. osa) ja 1684 (2. osa) tõlgiti see paljudesse keeltesse, saksa keeles on ilmunud arvukalt kordustrükke väga erinevate pealkirjade all: „Eines Christen Reise Nach der Seeligen Ewigkeit“, „Des Christen Wallfahrt nach der himmlischen Stadt“, „Die Pilgerreise nach dem Berge Zion“ jne. Ka see teos levis algul käsikirjalises vormis nii lõunaeesti (arvatavasti Mango Hansu tõlge, Põldmäe 2011: 111–112) kui ka põhjaeesti keeles. Trükituna ilmus see esimesena lõunaeesti keeles 1817. aastal pealkirja all „Õige Risti-Innimisse Töisine Ello-käük Iggawetse Ello pole“ (sisaldab lugusid „Risti innimese tekäük“ ja „Se Risti emmänd nink: Temmä Nelli Last“). Tõlkijaks peetakse pastor Christian Friedrich Janterit (Põldmäe 2011: 406–408).

Pealkirja all „Ristiinnimesse teekond Taewa linna pole“ ilmus ajavahemikus 1842–1887 viis trükki (1861 ja 1887 lisaks esimesele ka teine osa). Tõlkijat ei ole väljaannetes mainitud, aga „Eesti biograafilises leksikonis“ (1926–1929, lk 272) on selleks märgitud Pärnu köster ja ajakirjanik Caspar Franz Lorenzsonn (1811–1880), teda on tõlkijaks pidanud ka Mihkel Kampmann (1908: 86).

Lõunaeesti keeles ilmus teos uuesti Tartus aastatel 1883 (1. osa) ja 1893 (2. osa). Riias ilmunud tõlked kannavad aga pealkirja „Ristiinnimesse teekäimine taewa linna“ (kolm trükki) ja on illustreeritud; uuendatud tõlge ilmus pealkirja all „Ristiinnimese Teekond Siioni linna“ (kaks trükki). Niisiis on olemas vähemalt kolm või neli erinevat tõlget, neist kaks lõunaeesti keeles. Teos on hästi ajaproovile vastu pidanud (seni viimane eestikeelne tõlge pärineb aastast 1997, tlk Anne Allpere).

Bunyani teostest on veel tõlgitud „The Holy War“ (1682), mis ilmus saksa keeles juba samal aastal pealkirjaga „Der Heilige Krieg“. Sellest teosest ringles mitmeid käsikirju (Põldmäe 2011: 409), enne kui ta lõpuks 1892. aastal ilmus raamatuna Oskar Kallase venna Rudolf Gottfried Kallase tõlkes pealkirjaga „Lendaw ja Immanuel: Jutustus Hingelinnast“. Eessõnas märgib Kallas (1892: [2]), et igaüks on lugenud Bunyani „Ristiinnimese teekonda“, aga tema tahaks tutvustada „teist venda, vanemat ja suuremat lugu“, mida eesti rahvas veel ei tunne. Tõlke kohta ütleb ta: „Ma olen temale püüdnud Eesti kuue selga panna ja tema juuksed natukene lühemaks lõigata, siit ja sealt kuue nööpisid [---] haljemaks õõruda [---].“

Kuigi enamikus Bunyani tõlgetes puudub autori nimi, on Bunyanit eesti lugejale tutvustanud Liivimaa koolmeister Johann Schwelle lõunaeestikeelses kirjutises „Johann Bunjani ello-käük“ (1838), Bunyani elulugu ilmus veel ka 1898. aastal.

Riho Saard (1992: 1703) mainib, et Bunyani mõju on Eestis vähe uuritud, kuid toob esile baptistide ajakirja Teekäija nime (asut. 1904. aastal) ja Ristikivi loomingut (mida kinnitab ka autor ise, vt Ristikivi 2008: 15). Mõju saksa kirjandusele ja mõttele on aga uurinud näiteks Peter Damrau. Ta leiab, et ingliskeelse puritaanliku kirjanduse mõju saksakeelsele pietistlikule kirjandusele on raske üle hinnata. Juhtivad pietistid lugesid ja kasutasid puritaanlikku kirjandust, eriti Richard Baxteri (eesti keeles 1915) ja John Bunyani, niisamuti puritaani John Miltoni teoseid (eesti keeles 1. tr 1895, 2. tr 1901). Sentimentaalne tundelaad, emotsio-

naalne stiil ning psühholoogiline eneseanalüüs, mis on omased saksa pietistlikule kirjandusele, on inglismõjulised, arvab Peter Damrau (2006: 1–2). Ka on tuntav inglise keele mõju saksa keelele ja religioossele terminoloogiale (samas, 36, 190). John Bunyan, eriti oma allegooria ja autobiograafiaga, on mõjutanud pietistlikku kirjandust ilmalikustamise suunas (samas, 159).

Vennastekoguduse kirjanduse hulgas võib leida veel teisigi inglise kultuuriruumist pärit tõlkeid. Näiteks ilmus 1822. aastal lõunaeestikeelne „Üts juttus wie saa Judaliste wasta Londoni linan petu“ (tlk arvatavasti Georg Beck, Põldmäe 2011: 345). Põldmäe mainib ka Briti piibliseltsi tegelast John Pattersoni (p.o Paterson), kes andis raha vaimulike traktaatide tõlkimiseks, tõlkimisse kaasati Saaremaal nii pastoreid kui ka mõisnikke (Põldmäe 2011: 279–280). Kirikliku kirjanduse mõju oli eriti suur 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul, sest lugemisvara oli vähe; rõhutatud on talurahva vajadust lugemise ja kirjanduse järele (Põldmäe 2011: 19, 273).

19. sajandi lõpu – 20. sajandi alguse jutlustajate tõlked

Seoses kirjanduse laiema levikuga 19. sajandi teisel poolel suurenes ka vaimuliku kirjanduse osa (Talve 2005: 406) ning ingliskeelsest kultuuriruumist avaldati ohtralt jutlusi ja piibliselustusi. Nende autoriteks on tuntud evangelistid, baptistid, metodistid ja adventistid. Tõlkijateks on mitmed pastordid või usule pühendunud inimesed (näiteks R. Kallas, V. Normann, Jüri ja Elise Aunverdt, E. M. Jakobson, M. von Glehn jt). Tõlgiti saksa, rootsi ja inglise keelest, nii mõnigi kord lühendatult. Trükiarvud olid küllaltki suured, ulatudes isegi 3000–5000 eksemplarini. Kõige rohkem on ilmunud inglise baptistist jutlustaja ja piibliuuriija Charles Haddon Spurgeoni tõlkeid: 23 raamatut ajavahemikus 1888–1912. Teistest autoritest on avaldatud Dwight Lyman Moodyt, Henry Drummondit, Ellen Gould White'i, Frederick Brotherton Meyerit, Frederick William Farrarit, Egerton R. Youngi, Jessie Elizabeth Penn-Lewist, Reuben Archer Torreyt, Charles Inwoodi ja Dudley Marvin Canrighti.

19. sajandi lõpu poole algas Eestis kirikust sõltumatute prii- ja baptistikoguduste moodustamine, baptistlike põhimõtete levikul oli oluline osa Peterburi ja Riia baptistikogudustel (Saard 2005: 9–28). Toivo Pilli (2005: 44) on maininud Spurgeoni, Moody ja Torrey tähtsust vanema põlve baptisti jutlustajate jaoks. Ta osutab tõlkeartiklitele (ajakirjas Teekäija), mis aitasid kujundada angloameerika sugemetega ärkamisideoloogiat, mis kestab veel tänapäevalgi.

Kristlik-sotsialistliku liikumise raames kujunes 19. sajandi lõpu USAs välja „sotsiaalse evangeeliumi“ liikumine, mis propageeris sotsiaalseid reforme usu kaudu. Charles Monroe Sheldoni raamatut „In His Steps: What Would Jesus Do“ müüdi USAs alates selle esmatrükist 1897. aastal mitmekümne miljonilise trükiarvuga. Eesti keeles ilmus raamat „Jeesuse jälgedes ehk Mis teeks Jeesus“ (tlk P. Grünfeldt) 1902. aastal 2000 eksemplaris.

Laiemale, ka sensatsioonilisele teemakäsitlusele viitavad Henry Grattan Guinnessi, iiri protestantliku jutlustaja prohvetlikud ettekuulutused „Kuninga Messia ja Tema 1000-aastase riigi tulek maa pääle“ (1902, tlk August) ja „Meie ajawanaduse lähenew ots ajalou, prohvetikuulutuse ja teaduse walguses“ (1907, tlk K. Ehrenwerth) ning Arthur Chambersi, anglikaani vaimuliku ja spiritualisti „Inimene ja Waimumaailm [Tähtjas küsimus: Mis saab meitest pärast surma?]" (1908, tlk Anna Mathilde Prants).

Jutukirjandus ja rahvusvahelised süžeed

18. sajandil hakkas vaimulikku kirjandusse tungima ka jutustav element. Varaseima kihistuse jutukirjandusest moodustavadki äratuslikult jutlustavad, moraliseerivad või senti-mentaalsed pietistlikud jutukesed, milles enamasti puudub autori nimi. Selline on näiteks 1816. aastal ilmunud „Ühhe Angli ma Maddrosi wapper meel ja õnnis surm, kelle nimmi Jakob Koweï oli“ (väljaandja J. Chr. Schreiber ja tõlkija arvatavasti pastor Chr. Fr. Hoffmann Saaremaa Jaani kogudusest (Põldmäe 2011: 281)) ja „Need Önnetumad. Need Röömsad“ Keila pastori Otto Reinhold Holtzi raamatus „Luggemised. Eestima Tallorahwa Moistusse ja Süddame Juhhatamisseks“ (1817). Sellist laadi kirjandust esines ka hiljem, näiteks „Selle põltud Negre Jaago kannatuse ning ärrawõitmise luggu, mis tõest on sündinud“ (1844, „maa-keelde üllesse pannud“ M. Part, kalefaktor Tartu Ülikooli raamatukogus), 1855. aastal esimest korda ilmunud ja hiljem mitu korda välja antud „Liwa-poisi ramat“ (Vändra õpetajalt Körberilt), „Lesknaene Margate tulletornis“ (1857), „Kirrik Ma süggawusses“ (1857), „Jak Daawi ehk Heategu kannab intressid“ (M. Jaansonilt, 1872) jne. Mõnel üksikul juhul on õnnestunud leida ka lähtetekst. Nii on allegoorilis-moraliseeriva raamatu „Üks lõks päewa-kiire püüdmiseks“ (1878), milles ei ole märgitud ei autorit ega tõlkijat, autor Floyd Foster Barnes ja originaali pealkiri on „Trapping Sunbeams“ (tlk arvatavasti M. Põdder).

Raamatutes esinevad ingliskeelsele kultuuriruumile osutavad nimed, olustik ja sündmused, näiteks „Angli maal sai hiljako nisuggune ramat trükkitud ...“, mille tegevus toimub Inglise-Hollandi sõdade ajal (Ühhe Angli ma Maddrosi 1816: 3); „Liwa-poisi ramatu“ eessõnas 1861. aasta trükile viitab Carl E. A. Körber tegevuskohale „seäl sure Ingridima sare peäl, kus nüüd kunninga Emmand Wiktorja wallitseb...“ (1861: 4); „Lesknaene Margate tulletornis“ tegevuskoht on Margate Kenti krahvkonnas Inglismaal, tegevusajaks märgitud kuninganna Victoria aeg; jutustuse „Kirrik Ma Süggawusses“ sündmustik leiab aset ühes Põhja-Inglismaa kaevanduses.

Niisuguseid jutustusi on peetud tõkelisteks (Vinkel 1966: 162–165), kuid nende lähtetekste, nii saksa- kui ka ingliskeelseid, on raske, isegi võimatu leida, seega jäävad need vaid oletuslikeks ingliskeelse kirjanduse tõlgeteks.

Jutukirjanduse kaudu saabusid eesti kultuuriruumi populaarsed rahvusvahelised süžeed. Selline on Inkle ja Jariko lugu, mis tugineb inglise allikatele ja mida esitab Friedrich Wilhelm Willmann raamatus „Juttud ja tegud“ 1782. aastast (kokku ilmus neli trükki, kaks viimast

redigeerituna pealkirjaga „Juttud ja moistatused“). Lugu sai Saksamaal ja Euroopas üldiselt tuntuks Christian Fürchtegott Gellerti „Inkle und Yariko“ jutustusega kogumikust „Fabeln und Erzählungen“ (1746). Gellert aga oli hästi tuttav Richard Steele'i ajalehega *The Spectator* (vt näiteks Tasa, Niit 1974: 557), mille 11. numbris 13. märtsist 1711 jutustus ilmus. Autor Richard Steele on ilmselt Richard Ligoni raamatus „A True and Exact History of the Island of Barbadoes“ (1657) leiduvat lühikest faktilist kirjeldust fantaasiarikkalt edasi arendanud, andnud kaupmehele nime Thomas Inkle Londonist ja lisanud tema iseloomustamiseks detaile (kasuahne, lähtub kitsast omahuvist jne). Jutustusest oli hiljem liikvel üle 60 variandi, kaasa arvatud need, kus indiaanlastest on saanud mustanahalised, ning motiiv oli eriti populaarne Inglismaal, Prantsusmaal ja Saksamaal, hiljem ka Ameerikas. See jutustus illustreeris kujundlikult orjakaubanduse kasuahnust ja julmust ning seda kasutati orjakaubanduse vastu võitlemise kampaanias Inglismaal (Felsenstein 2007: 370–371).

Willmanni eesmärgiks oli kirjutada talupoegadele jutte õpetuseks, aga ka ajaviiteks, et neid kõrtsist eemal hoida, seepärast on tema jutustus märksa lihtsam ja moraliseerivam: indiaanlastest on saanud mustad paganad ja inimsööjad. Inklet aga kiusab kurat, pannes talle pähe mõtte Jariko müüa (Willmann 1975: 115–119). Karin Hiimeaa (2009: 68) on näinud Willmanni jutus valgustusajastule omast „hea metslase“ kujutamist (Jariko), aga ka mustanahaliste kui kannibalide stereotüübile tuginemist, mis mõjutas eestlaste ettekujutust aafriklastest.

Inkle ja Jariko lugu leiab aset laevahuku kontekstis ning 19. sajandil avaldati palju laevahukku, mereröövli- ja laiemalt mereteemat käsitlevaid tõlkeramatuid. Näiteks ilmusid 1842. aastal „Jõggi Merres“ ja „Robinson Crusoe“. Esimese raamatu tõlke on teinud saksa keelest (Gotthilf Heinrich von Schuberti jutustuse „Der Meeresstrom: Eine Erzählung für die Jugend“ (1835) järgi) Jõelähtme pastor Gustav Heinrich Schüdlöffel. Kas v. Schubert, kes on kirjutanud ka robinsonaade, kasutas mingit ingliskeelset lähteteksti, pole õnnestunud välja selgitada.

Ka Daniel Defoe romaani (1719) eestindamine algas saksakeelsete tõlgete kaudu (Vinkel 1960b). Joachim Heinrich Campe raamatut „Robinson der Jüngere“ (kahes osas, 1779 ja 1780) on tõlkimisel kasutanud nii Pärnu köster ja kooliõpetaja Heinrich Gottlieb Lorenzsonn (1842) kui ka Haapsalu raamatuköitja Gustav Ellerberg (1866, 1879). 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul tuli nimetatutele lisa: Eduard Bornhöhe tõlkes pealkirjaga „Robinsoni imelikud juhtumised maal ja merel“ (kolm trükki, igaüks trükiarvuga 3000–5000), seejärel „Täielik Robinsoni elulugu“ (kaks trükki) ning veel „Robinson'i elulugu ja tema imelikud reisid merel ja üksik elu tühja saare pääl“. Trükiarvude järgi otsustades on kõige populaarsemad olnud Bornhöhe tõlkes. Need on lugejate poole pöörduvad, didaktilise sisu ja põneva sündmustikuga raamatud, kuid tublisti lühendatud ja sisuliselt muudetud. „Täielik Robinsoni elulugu“ on pikem ja originaali jälgivam, tõlkijaks „Eesti kirjarahva leksikoni“ (1995, lk 623) andmetel Mats Tõnisson. Defoe „Robinsoni“ kaks osa on ühte koondatud, teine osa on

kokkuvõtlikult ümber jutustatud. „Robinsoni elulugu ja tema imelikud reisid merel“ hõlmab lisaks esimesele osale ka veidi teise osa algust, kuid muudetud kujul, ning tõlkijaks on Hermanni trükikoja kirjastus märkinud J. Roots (leidub raamatu „Aara, mulati tütarlaps“ [1909] tagakaanel).

Levinud süžeede kasutamise huvitavaks näiteks on kooliõpetaja ja köstri Franz Wilbergi tõlgitud jutustus „Wenediko linna kaupmees“ (1856). Tõlgitud on saksa populaarse kirjaniku Karl Gustav Nieritzi (1795–1876) jutustus („Der Kaufmann von Venedig: Erzählung“) ajaloolisest Veneetsia juudigetost 17. sajandil. Pealkiri ja üks süžeeiliin on laenatud Shakespeare'ilt. Nimed on küll teised, aga võlakirja tegemine, mille kohaselt juut võib kaupmehe kehast lõigata tüki, kohtumõistmine ja nutikas jurist, kes kaupmehe päästab, on kõik olemas. 1893. aastal ilmus raamatu kolmas ja redigeeritud tõlge, mille eessõnas ütleb raamatu väljaandja, et see jutt on välja antud iga suurema rahva keeles ja seda on teatrites mängitud, ka eesti keeles paari aasta eest Tartu Vanemuise Seltsis (Wenediku 1893: 3). Seega tundub, et viidatakse Shakespeare'i näidendile, mida tõepoolest juba 1888. aastal Tartus etendati (tlk Jaan Parv saksa keelest), kuid trükkis ilmus siiski Nieritzi jutustus.

Orja- ja indiaanitemaatika

Rahvusvahelised tendentsid avaldusid ka orja- ja indiaanitemaatikaga seotud tõlgete levikus. Kui Christjan Sööt koostas inglise abolitsionisti William Wilberforce'i eluloo, siis märkis ta selle alguses, et „aastat kümme tagasi oliwad meie kõige otsitavamad raamatud need, kus lugusi mustade orjade püüdmistest, kauplemisest ja nende üliraskele orjusele sundimisest leida“ (Pärisorjade wabastaja 1895: 3). Peab siiski ütlema, et ingliskeelsest kirjandusest on tõlgitud suhteliselt vähe, võrreldes rohkearvuliste tõlgetega saksa allikatest.

1870. aastal ilmus eesti keeles Ameerika Ühendriikides ülimalt populaarne Harriet Beecher-Stowe' abolitsionistlik romaan „Uncle Tom's Cabin“ (raamatuna 1852). Saksamaal avaldati esimene tõlge juba samal aastal, see levis massiliselt, raamatutena levisid ka üksikud osad. Beecher-Stowe' raamat algatas saksakeelses maailmas laialdase diskussiooni, haakudes saksa retoorikaga orjusest, emantsipatsioonist ja humanismist ning põhjustas orjateemaatika tungimise kirjandusse ja suureneva lugejahuvi (Paul 2002: 22). Eesti keeles avaldati raamat pealkirja all „Ewangeliine, ehk üks ilus osa on minule saanud“, milles on mõned peatükid enam-vähem täielikult, teised kokkuvõtlikult tõlgitud. Tõlke on arvatavasti teinud (Lorenz) Johannes Schwan (raamatus L.J.S.), koolmeister, jutlustaja ja maamõõtja. Tõlkija väidab, et on loo originaalist „välja kirjutanud“, kuid ei ole siiski arusaadav, kas ta mõtleb inglise- või saksakeelset teksti. Ilmselt tehti tõlge ikkagi saksa keelest, pealegi arvab ta ekslikult, et raamatu autor on „Englismaa proua“. Ameerika kodusõja põhjusena mainib tõlkija (Ewangeliine 1870: 5–7) inimestega kauplemise lõpetamist, mida ta vaatleb kristlikust seisukohast kui ebamoraalset. Samas ülistab ta keiser Aleksandrit, kes talupojad ilma verevalamiseta vabastas. Raamatu tutvustaja ja ühtlasi toimetaja Carl Robert Jakobson pöördub

Eesti Postimehes (C. R. J. 1870) rubriigis „Uus ramat“ otse lugeja poole: „Ameerikamaa nelja-aastases sõas on sadatuhanded inimesed oma elu kautanud [---] Et [---] waesed Neegrid priiks saaksid. [---] mis oled sina oma eesti wendade priiuse heaks teinud?“ Seega on tõmmatud paralleele eesti olukorraga ja Stowe' romaani seotud eestlaste rahvusliku liikumisega. Kui raamat 1901. aastal uuesti välja anti (tõlge on tehtud lühendatud venekeelse väljaande järgi), ilmus mitu arvustust, kuid näib, et varasemat tõlget ei teata. Vähemalt ütleb seda M. J. Eisen (En 1901) oma arvustuses, soovitades raamatut lugejale ja rõhutades, et raamatul on ajalooline tähtsus, sest sellel oli suur mõju Ameerika kodusõja puhkemisele ja orjuse kaotamisele. Kui teine arvustaja M. Pung (M. P. 1901) raamatus kujutatud orjade häda ja viletsuse arvab eestlasele võõra olevat, siis A. Jürgenstein (A. J. 1901) leiab, et kuigi orjus on kaotatud, on orjameelsust küllalt ja seisukohta, et üks rass või seisus on parem kui teised.

Mitmeid tõlkeid orjuse ja orjakaubanduse teemal on vahendanud koolijuhataja ja organist Mats Kirsell. „Pimedusest walgusele“ (1875) tugineb tõestisündinud loole iiri aadlimehest James Annesleyst, kes müüdi võlaorjaks Ameerikas. Seda teemat on palju käsitletud (näiteks Charles Reade „The Wandering Heir“), kuid millist allikat Kirsell kasutas, ei ole teada. Kirselli rolli on nähtud nii positiivses – rõhutute ja vabaduseteema vahendajana ilukirjanduses (Vinkel 1960a: 610) – kui ka negatiivses võtmes: sentimentaalse voolu viljelejana, mis pigem „juhtis huvi eemale talurahva käärimisest ja rahutustest“ (Suits 1953: 127). Orjatemaatika, nõidus ja võitlus heade ja pahade vahel põimuvad Thomas Mayne Reidi seikluslikus romaanis „Jamaika saare saladused“ (1899, tlk Gustav Suits).

Thomas Mayne Reidi, kes osales Ameerika-Mehhiko sõjas ja tundis hästi Ameerika Ühendriikide lõunapoolsete osariikide olustikku, on tõlgitud ka kui populaarsete indiaaniraamatute autorit. 1871. aastal ilmus eesti keeles põnev jutustus New Mexico erakordse looduse taustal pealkirjaga „Üks söddiminne Indianide wasta“ (raamatus autor märkimata). Saksakeelseks lähtetekstiks on Soosaare vallakirjutajal Moritz Stahlil olnud saksakeelne „Der Scalpjäger“, mis põhineb omakorda Thomas Mayne Reidi raamatul „The Scalp Hunters“, mida on peetud ka tüüpiliseks poistekirjanduseks. Tõlge on lühendatud, kuid järgib siiski küllaltki täpselt ingliskeelset originaali.

19. sajandi algul avaldati Saksamaal James Fenimore Cooperi „Nahksukajuttude“ tõlkeid, nende avaldamise järel ujutas raamatuturu üle kõikvõimalik indiaaniteemaline ilu- ja mitteilukirjandus (reisikirjad, tõsielulood jm). See oli sageli eskapistlik kirjandus, mis pakkus Ameerika sotsiaalmajanduslikust olukorrast romantilise pildi ja viis seikluslikesse kokkupüüdetesse „teisega“, keda saksa lugejale kehastasid Chingachkook või Uncas (Mehring 2005: 555–557). James Fenimore Cooper jõudis eesti lugeja lauale siiski palju hiljem: „The Pathfinder“ (1840, saksa keeles „Der Pfadfinder“) ilmus 1875. aastal F. Möttöse tõlkes pealkirjaga „Ameerika metsades: Pilt elust uues maailmas“, „Cooperi jutustused Ameerika maalt: Nahksuka jutud“ ilmus 1880 (1. Jagu, Franz Hoffmanni „Lederstrumpf's erzählungen“

järele J. Lill [J. Jürgenstein]) ja „Salakuulaja: Roman Põhja-Amerika wabadusesõjast“ 1914. Esimene neist, „Ameerika metsades“, kus ei ole autorit ega algallikat märgitud, on lühike ümberjutustus Cooperi teosest, tegelaste nimed on muudetud: Mabelist on saanud Anna, Natty Bumpo on Teetäädja jne.

Essõnas teatatakse, et inimesed rändavad Ameerikasse sadade ja tuhandete viisi igast maailmanurgast ja igast seisusest, ühed raha ja rikkust taga ajades, teised paremat teenistuse paika otsides, teised jälle valitsuse, kohtute ja ülemate eest põgenedes ja pelgupaika otsides (1875: iii). Eestlaste massilise väljarändamise aega (1858–1918) on nimetatud ka suureks väljarändeks (Kulu 1992: 22). Kuigi enamik rändas Venemaale, võttis väljaränne rahvusvahelise mõõtme, sest emigreerujaid oli paljudesse maadesse, ka Põhja-Ameerikasse (samam, 73–74). Väljarände põhjuste üle toimus ajalehtedes 1870–1871 elav diskussioon, mis tähistas eesti avaliku arvamuse sündi (Jansen 2004: 87).

Indiaaniteemaga on seotud ka põhiliselt merejuttudega kuulsaks saanud Frederick Marryati 1877. aastal ilmunud „Asujad Kaanada metsas“ (tlk J. Kõrv), saksa keeles „Die Ansiedler in Canada“ ja inglise keeles „Settlers in Canada“ (1844), mis räägib indiaanisõdade seitsmeaastase sõja käigus ja sellest, kuidas Kanada läks inglaste võimu alla.

Indiaanlaste-vaimustus kajastus näiteks Tootsi-lugudes. Ka Johann, kes läks venna Tõnise kutsel 1896. aastal Oregoni, kirjeldab, et tal oli juba lapsepõlvest sees „bacillus americanus“, sest nii ohtrasti sai neelatud „neid imelugusid punanahka indiaanlastest“, mis „olid jätnud omajagu jälgi noorde vastuvõtlikkusse hinge“ (Sepp 1929: 104).

Menu- ja põnevuskirjandus

Ingliseelse kirjanduse eestindamisel toimus murrang 19. sajandi viimasel veerandil, kui tõlgete arv järsult suurenes, ning selle tõlkimine sai sisse tõelise hoo 20. sajandi esimesel kümnendil. Seega leiab ka ingliskeelse kirjanduse tõlgete osas kinnitust tähelepanek, et 19. sajandi teisel poolel toimus eestikeelse trükisõna plahvatuslik väljaandmine (Jansen 2004: 81), mis jätkus Esimese maailmasõjani; kirjanduse väljaandmise rohkust 20. sajandi algul on seletatud ka nn teise ärkamisajaga (Zetterberg 2009: 364).

Tendentsina võiks märkida, et üha rohkem hakati kirjastama ingliskeelses maailmas levinud menu- ja põnevuskirjandust ja üha rohkem tõlgiti ka otse inglise keelest. Lisaks juba mainitud Thomas Mayne Reidi ja Frederick Marryati raamatutele avaldati näiteks Lewis Wallace'i „Ben Hur ehk Kolgata: Jutustus Kristuse ajast. 1.–2. Jagu“ (1880, tlk J. Kõrv); Joseph Holt Ingrahami „Wüst Taaweti kojast“ (kuus trükki 1881–1899, tlk J. Grünberg ja J. Etruck); Charles Dickensi „Jõuluõhtu“ (1882, tlk J. Kõrv), „Perekonna saladus“ (1898, tlk N. Vaas), „Kosjakangelased“ (1913, tlk M. Neumann) ja „Pärandusepüüdjad“ (1914); Mark Twaini „Miljon westitaskus“ (1893, tlk E. Vilde), „Vahetatud pojad“ (1901, tlk J. Tiedermann), „Aadama ja Eeva päevaraamatud“ (1909); Henry Rider Haggardi „Kuningas Salomoni warakaevandused“ (1895, tlk V. Ilmarine) ja „Maailma süda“ (1902, tlk R. Hansson); Mrs.

J. B. Webbi „Naomi ehk Jeruusalemma linna wiimsed päewad“ (1897, tlk P. Grünfeldt); Robert Louis Stevensoni „Must nool“ (1900, tlk Hans Pöögelmann); Max Pembertoni „Merealune linn“ (1912, tlk A. H. Tammsaare) ja Herbert George Wellsi „Nägemata mees“ (1913, tlk M. Bekker) ja „Õhusõda“ (1914, tlk B. Krug).

Seda žanriliselt ja sisult küllaltki mitmekesisist nimekirja täiendavad ka detektiivkirjanduse tõlked. Detektiivkirjanduse esimeseks ingliskeelse autori tõlkeks eesti keelde võib arvata Edgar Allan Poe raamatu „Kuldpoornik“, originaalis „The Gold Bug“ (1843), mis ilmus Paul Undritzi tõlkes 1879. aastal. Lugu on raamitud kohtumisest jutuvestjaga Pihkva rongis; ingliskeelse originaaliga võrreldes on tegelaste nimed veidi muudetud ja tehtud on kärpeid, lisatud on loo moraal: õppige ja saage targaks, harige mõistust, siis tuleb varandust vakaga kokku.

Detektiivkirjanikest on usinasti tõlgitud Arthur Conan Doyle'i (16 nimetust ajavahemikus 1895–1913), aga ka teisi tolle aja levikirjanikke, nagu Anna Katherine Green (kaheksa nimetust ajavahemikus 1897–1913), Harriet Lewis, Hume Fergus, Mary Roberts Rinehart jt. 1908. aastal ilmusid „kuulsa salapolitseiniku“ Nick Carteri lood. Uurides levikirjandust Saksamaal 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses, näitab Ronald A. Fullerton (1979: 497) sellise kirjanduse – mille eesmärgiks oli meelelahutus – tootmist üha kasvava kirjandusturu kommertsialiseerumise olukorras. Tähelehdades, et saksa rahvakultuuri (*popular culture*) osaks on olnud levikirjandus (*pulp fiction*), osutab ta odava, lihtsakoelise ja põneva lugemismaterjali (nagu Nick Carteri lood) massilisele väljaandmisele alates 19. sajandi lõpust, mille eeskujuks olid inglise *penny novelle*ts või ameerika *dime novels*. Teemasid laenati inglise ja ameerika autoritelt, samuti töötati ümber varasemaid saksa jutukirjanikke. Niisuguste raamatute kirjutajad olid aga erakordselt viljakad. Võrdluses Eestiga võiks osutada, et üks selliseid menuraamatute „eesti keelde kirjutajaid“ oli Peeter Grünfeldt, kelle nime all ilmus üle 350 teose, peamiselt mugandatud tõlkeid (Olesk 1995).

Näitekirjandus

Mõned autorid, keda tunneme pigem proosakirjanikena, saabusid eestikeelsesesse kultuuriruumi kõigepealt näitekirjanikena, näiteks Jerome K. Jerome („Mrs. Hobbs: Lustmäng 4 vaatuses“ (1909), „Võõras“ (1912)), William Somerset Maugham („Mrs. Dot: Lustmäng kolmes vaatuses“ (1912), „Millal sa tagasi tuled?: Lustmäng kolmes vaatuses“ (1914), „Sõber Jack: Väga kerge komöödia 3 vaatuses“ (1917)), John Galsworthy („Wõitlus: Näitemäng 3 vaatuses“ (1917), „Paberrossikast: Komöödia 3 vaatuses“ (1917)). Inglisekeelsete autorite näidendeid leidis teatrite mängukavades juba alates 1880. aastate lõpust (Shakespeare'i „Venedigu linna kaupmees“, 1888, tlk Jaan Parv) (Kirepe, Pullerits 1974: 62), 1888–1913 mängiti Tartus ja Tallinnas kokku viit Shakespeare'i näidendit; George Bernard Shaw' näidendid ilmusid lavale alates 1908. aastast (Haan 1987: 76), ka temalt oli teatrite mängukavades viis näidendit. Ilmus veelgi tolaeagsete menukate näitekirjanike (Herbert Henry Davies,

Cosmo Gordon Lennox, Rida Johnson Young) teoseid, mida ka mängiti. Näidendeid on aga raamatuna vähe ilmunud, ilmselt jäi enamik käsikirja. Vanemuine tellis oma repertuaari Saksamaalt (Haan 1987: 178), ka mitmed tõlked on tehtud saksa keele vahendusel. Estonia võttis üle paljugi Vanemuise mängukavast, kuigi enamik Shakespeare'i ja Shaw' näidendeid toodi siiski lavale Tallinnas.

Enesebiraamatud, populaarteaduslik ja poliitiline kirjandus

Mitteilukirjanduse alla võiks paigutada ajalooliste isikute, sündmuste ja paikade kohta avaldatud raamatuid. Sellised on näiteks juba eespool mainitud Bunyani elulood, Kreutzwaldi „Maa- ja Merepiltide“ kolmas osa (1861) pealkirjaga „Dr. [Elisha] Kane teekäigid ja juhtumised Põhja merel“, saksa rahvakirjaniku W. O. v. Horni „Franz Drake, der Mann, der uns die Kartoffel gebracht hat“ (1874), „Kolumbus: Ameerikamaa ülesleidmine“ (1881, J. H. Kampe järel M. Pödder), „Shotti kuningana Maria Stuart“ (1880, „välja annud“ M. J. Eisen) ja „Shoti kuningas Robert Bruce“ (1884/1885, „ümber pannud“ M. J. Eisen) jt.

Jaan Roos (1930: 259) on leidnud Kreutzwaldile eeskujuks olnud saksakeelse tõlke ning arvab, et teose algtekst on ingliskeelne. W. O. v. Horni raamatu tõlge „Prants Draake, se mees, kes meile kartohlid on toonud“ (1878, 2. tr 1878/1879) toob lugejani Francis Drake'i eluloo, aga ka kartulikasvatuse ajaloo ja peatüki koloraado mardikast. Lisaks on antud sõna-seletusi ja hääldusi. Raamatus viidatakse Drake'i inglasest elulookirjutajale.

Need tekstid, mis on sageli saksa keele vahendusel tõlgitud, üllatavad sündmustiku ja kohtade kirjelduse täpsuse ja põhjalikkusega. Ilmselt on nende kirjutamisel kasutatud ingliskeelseid lähtetekste, kuid neid on raske leida, ja seega võib neid tekste ainult tinglikult pidada ingliskeelse kirjanduse tõlgeteks.

Mitmeid tõlketekste võiks liigitada enesekasvatuse või eneseabi valda. Varaseim neist on 1858. aastal ilmunud „Tee-juhataja rikkussele“. See on tõlge Benjamin Franklini esseest „The Way to Wealth“ (1758), millesse Franklin koondas elutarkused ja käitumisjuhised oma varem ilmunud „Vaese Richardi almanahhist“, 18. sajandi Ameerika populaarsest kalendrikirjandusest. Kirjutis propageerib töökust, kokkuhoidu ja rikkuse poole püüdlemist ning on varustatud väljaandja manitsusega mitte ahnitseda ja rikkust koguda, vaid siiski silmas pidada „Tee-juhatajat taiwa rikkussele“, s.o piiblit ja katekismust (Tee-juhataja 1858: 21–23). Tõlge järgib ingliskeelset originaali, kuid on arvatavasti tehtud saksa keelest.

Hiljem on „Tee-juhataja rikkussele“ välja antud koos ameerika miljonäri Abbot Lawrence'i kirjatööga „Õnne tee ehk kunst miljonäriks saada“ (1896), otsesemalt edule suunatud pealkirjaga „Kunst rikkaks saada“. Abist, kuidas rikkaks saada, liiguti muude kuidas-küsimustega seotud eneseharimise valdkondadesse: kuidas mehiseks saada, kuidas meeldivalt riietuda ja käituda, kuidas mälu suurendada ja tahtejõudu kasvatada. Sellist laadi kirjanduse massiline väljaandmine sai Suurbritannias ja USAs alguse pärast Samuel Smilesi,

šoti kirjamehe ja moralisti teose „Self Help“ ilmumist 1859. „Taevas aitab neid, kes aitavad iseennast“ oli selle raamatu moto. Eestikeelse lugejani jõudsid Samuel Smilesi mõtted 19. sajandi lõpul (1889–1901, tlk Jaak Järv ja Peeter Grünfeldt).

19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul ilmus üksikuid, rahvatervist või muid sotsiaalpoliitilisi küsimusi või nähtusi käsitlevaid tõlkeid: näiteks karskuse teemaline *sir* Benjamin Ward Richardsonilt (1890, tlk Jüri Tilk), suitsetamise kahjulikkusest John Harvey Kelloggilt, tervislike eluviiside propageerijalt, kes on meil enim tuntud kui hommikusöögihelveste leiutaja (1899); tokoloogiast Alice B. Stockhamilt, ameerika reformijalt ja naisõiguslaselt, seksuaalkäitumisest dr. Mary Wood-Allenilt „Ütle mulle õigust, armas ema“ (1908). Huvitavad on ka tänavatüdrukute abistamiseks mõeldud liikumise „Lootuse uks“ asutanud ameerika reformaatori Emma Mott Whittimore'i „Delia“ (eesti keeles 1896), evolutsiooniteooria pooldaja ja inglise liberaali *sir* John Lubbocki „Kuda peab elama“ ([1903], tlk J. Kinnika, J. Veski ja V. Vaher) ning Henry George'i, ameerika kirjaniku ja röövkapitalismi kritiseerija „Waesuse kuritegewus“ (1906, tlk R. Hansson).

Liberalismi ideed levisid Eestis pärast 1905. aasta revolutsiooni (Karjahärm, Sirk 1997: 235): 1908. aastal ilmus ameerika poliitfilosoofi ja õigusteadlase Franz Lieberi „Rahwawabadus ja omawalitsus“ (tlk K. Päts) ja 1909. aastal inglise filosoofi ja majandusteadlase ning liberaalse mõtleja John Stuart Milli „Wabadusest“ (tlk J. Kotsar). Ameerika oraatori ja vabamõtleja, „suureks agnostikuks“ hüütud Robert Green Ingersolli „Wastukohad piiblis“ (1908) ning „Jumalad ja kuradid“ (1909) avaldati kirjastuses Mõte, mis tegeles populaarteadusliku ja poliitilise kirjanduse väljaandmisega ning tegi ka ateistlikku propagandat.

Kokkuvõtteks

Ingliskeelse kirjanduse tõlkimine eesti keelde algas 18. sajandi lõpul, kuid kuni 19. sajandi viimase veerandini ilmus vaid mõnikümmend tõlget, peamiselt vaimulikku ja vähesel määral ka moralistlikku jutukirjandust. 19. sajandi neljandal veerandil kasvas tõlgete arv tublisti; kasv jätkus hüppeliselt 20. sajandi algul. Tõlgete avaldamine vähenes 1915. aastal ning 1916–1917 ilmus ainult paar nimetust.

Eesti kuulus kuni 1880. aastate venestamispoliitikani saksakeelsesesse kultuuriruumi. Nii pietistlikud misjonärid kui ka baltisaksa või eesti soost saksastunud pastorid ja köstrid 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi esimesel poolel tõlkisid inglise kirjandust saksa keele vahendusel, eesmärgiks usulise õpetuse levitamine, vagaduse õhutamine, eestlaste kõlbeline kasvatamine. See kajastub ka tiitellehtedel, kus korduvad sõnad „Eesti rahva hinge kasuks, noore rahva õpetuseks, tululikuks ajaviiteks“ jms. Vaimulike kõrval tegelesid tõlkimisega, eriti 19. sajandi teisel poolel, ka kooliõpetajad ja ametnikud. 19. sajandi lõppu ja 20. sajandi algust iseloomustab ühelt poolt levikirjanduse vohamine, teiselt poolt aga aitasid eesti kõrg-

haritlaste tõlkegevusse liitumine ja sotsiaalpoliitiline olukord kaasa tõlkekirjanduspildi mitmekesisustumisele.

Pärast 1880. aastaid hakati ingliskeelset kirjandust tõlkima ka inglise keelest, vähesel määral tehti tõlkeid vene, rootsi ja soome keele vahendusel. Kuigi baltisaksa ringkondades levis ingliskeelset kirjandust (vt näiteks Jürjo 2011: 155, 158, 161) ja Tartu ülikoolis oli pärast selle taasavamist 1802. aastal hakanud tööle (väljaspool teaduskondi) inglise keele lektoraat (Talve 2005: 248), ei olnud inglise keele oskus ilmselt laialt levinud. Esimesed inglise keele õpikud avaldati alles 19. sajandi lõpu poole ning inglise-eesti sõnaraamat ilmus 20. sajandi algul (1910).

Kuna suur osa kõnealuse ajavahemiku tekstidest on vahendatud tõlked, siis tähendab see, et eestikeelne sihttekst ei lähtu mitte ingliskeelsest algtekstist, vaid mõne teise keele-ruumi tõlgitud tekstist. Vahendavas kultuuris – enamasti saksakeelses – oli neil oma koht ja tõlgendus, mida eestikeelsete tõlgete analüüsimisel tuleks samuti arvestada, juba tõlgete valik on sageli tehtud vahendava kultuuri eeskujul. Ka teose struktuur, selle tähendus ja tonaalsus või lisandused ja muud tekstiga manipuleerimised sõltusid tihti vahendavast keelest ja kultuurist.

Sageli on aga kärped, lisandused, ümberjutustused, nimede ja kohtade muutmine, raamjutustuse lisamine, sõnade seletused ja häälused, tõlkija või väljaandja vahelepõiked ja eessõnad lähtunud kohaliku kultuuriruumi ootustest või nõuetest või tõlkija ja väljaandja enda ambitsioonidest ja meelsusest. Näiteks on „Ewangeliine“ tõlkija rõhutanud teose usulist poolt, abolitsionistlikku väidet orjapidamisest kui kristliku moraali vastasest teost, Carl Robert Jakobson aga kriipsutab alla teose poliitilist külge, orjapidamise kaotamist kui vabaduse eest võitlemist. Mitmed Ameerika-teemalised jutustused on aga seotud väljarändamise vastase poleemikaga.

Korpusesse koondatud tõlketekstidest on umbes 260 seotud kindla ingliskeelsesesse kultuuriareaali kuuluva autoriga. Suur hulk tekste on aga ingliskeelse kultuuriruumiga seotud ainult tinglikult. Tekstid on ilmselt tõlkelise päritoluga, kuid nii vahendavad kui ka eestikeel- sed tõlked on originaali põhjalikult ümber töötanud. Seetõttu nõuab lähtekeeleteksti(de) ja sihtkeeleteksti täpsema seose ja ülekande ulatuse – ka tõlkimise strateegia – väljaselgitamine pikemat analüüsi.

Kirjandus

Annus, Endel (toim) 1993. Eestikeelne raamat 1901–1917. I, II. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.

Annus, Endel (toim) 1995. Eestikeelne raamat 1851–1900. I, II. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu.

Annus, Endel (toim) 2000. Eestikeelne raamat 1525–1850. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus.

- A. J. 1901.** Kirjandusest. – Linda, 20. nov, lk 748–749.
- Ameerika metsades:** Pilt elust uues maailmas 1875. Wäljaannud [tlk] F. Möttus. Tartu: Schnakenburg.
- C. R. J. 1870.** Uus Ramat. – Eesti Postimees, 11. aug, lk 127–128.
- Damrau, Peter** 2006. The Reception of English Puritan Literature in Germany. MHRA Texts and Dissertations seires, Vol. 66. (Bithell Series of Dissertations, Vol. 29.) MHRA and the Institute of Germanic and Romance Studies. London: University of London.
- Ellip, Kai** 1996. Inglise kirjandus eesti keeles: raamatud. // English literature in Estonian: books. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- En. 1901.** Kirjandus. – Eesti Postimehe Õhtused kõned, nr 49, lk 486.
- Ewangeliine, ehk: „üks ilus osa on minule saanud“** 1870. [Tlk L. J. S., toim C. R. Jakobson]. Tartu: H. Laakmann.
- Felsenstein, Frank** 2007. Inkle and Yarico, the Tale of. – Encyclopedia of Antislavery and Abolition: Milestones in African American History. Eds. P. P. Hinks, J. R. McKivigan, R. Owen Williams. Westport, CT: Greenwood, lk 370–371 (saadaval: <http://google.ee/books?id=SeZrcBqt-Y> (17.10.2011)).
- Fullerton, Ronald A.** 1979. Toward a Commercial Popular Culture in Germany: The Development of Pamphlet Fiction, 1871–1914. – Journal of Social History, Vol. 12, No. 4, lk 489–511.
- Haan, Kalju** 1987. Karl Menning ja teater „Vanemuine“. (Eesti teatriajaloo vihikud.) Tallinn: Eesti Raamat.
- Hiiemaa, Karin** 2009. Aafrika imago eestikeelses trükisõnas. (Tartu Ülikooli doktoritöid.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Jansen, Ea** 2004. Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Tartu: Ilmamaa.
- Jürjo, Indrek** 2011. Ideed ja ühiskond: balti provintside mõtte- ja kultuuriloost 18.–19. sajandil. Koost I. Põltsam-Jürjo, T. Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut.
- Kallas, Rudolf G.** 1892. Eessõna. – Lendaw ja Immanuel ehk Jutustus Hingelinnast. Toim [tlk] R. G. Kallas. Tartu, lk 2.
- Kampmann, Mihkel** 1908. Eesti wanem ilukirjandus: Üleminek waimuliku kirjanduse walitsusest Eesti algupärasele rahvuslikule ilukirjandusele. (Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused 2.) Tartu: K. Sööt.
- Karjahärm, Toomas, Väino Sirk** 1997. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Kirepe, Lilian, Heivi Pullerits** (koost) 1974. Kui päikest sõelaga tehti, ehk, Kuidas „Vanemuises“ möödunud aastajal rahva rõõmuks ja kasuks näitemängu mängiti. Tallinn: Eesti NSV Kultuuriministeerium, Teatri- ja Muusikamuuseum.
- Kulu, Hill** 1992. Eestlased maailmas: ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Diplomitöö. Tartu Ülikool, majandusgeograafia kateeder. [Käsikiri TÜ Raamatukogus.]
- Lehtsalu, Urve** 1963. Varasemaid katseid inglise kirjanduse eestindamisel. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 678–682.
- Liwa-poiis ramat:** Kus uus lugemine on jure tulnud 1861. Wändra õppetaja K. Körberi kirjutud. Tartu: H. Laakmann.
- Mehring, Frank** 2005. Indians in German Literature. – Germany and the Americas: Culture, Politics, and History: A Multidisciplinary Encyclopedia. Eds. Th. Adam, S. Barbara. Calif.: ABC CLIO, lk 554–560.
- M. P. 1901.** Kirjandus. – Teataja, 1. dets, lk 2.

- Olesk, Peeter** 1995. Grünfeldt, Peeter. – Eesti kirjarahva leksikon. Koost, toim O. Kruus. Tallinn: Eesti Raamat, lk 97–98.
- Paul, Heike** 2002. Schwarze Sklaven, Weisse Sklaven: The German Reception of Harriet Beecher Stowe's Uncle Tom's Cabin. – Amerikanische Populärkultur in Deutschland: Case studies in Cultural Transfer Past and Present. Hrsg. H. Paul, K. Kantzler. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, lk 21–39.
- Pilli, Toivo** 2005. Eesti baptistide eklesioloogias *Teekäija* vaatepeeglis. – Teekond teisenevas ajas. Peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost. Toim T. Pilli. Kõrgem Usuteaduslik Seminar ja Sõnasepp OÜ, lk 29–50.
- Puksov, Friedrich 1933**. Eesti raamatu arengulugu: seoses kirja ja raamatu üldise arenemisega. // Referat: Entwicklungsgeschichte des Buchgewerbes und der Bibliographie in Estland. Tallinn: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing.
- Pöldmäe, Rudolf** 1965. Hernhuutlik kirjasõna XVIII sajandil ja XIX saj. algul. – Eesti kirjanduse ajalugu. I köide. Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni. Toim A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 205–229.
- Pöldmäe, Rudolf** 2011. Vennastekoguduse kirjandus. Toim S. Ombler. (Eesti mõttelugu 101.) Tartu: Ilmamaa.
- Pärisorjade wabastaja William Wilberforce** 1895. – Pärisorjade wabastaja William Wilberforce ja teised õpetlikud lugemised. Tik Chr. Sööt. (Postimehe hinnata kaasanne, IV.) Jurjew: Postimees, lk 1–29.
- Recke, Johann Friedrich v., Karl Eduard Napiersky** (toim) 1827. Förster (Johann Heinrich). – Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. Erster Band. A–F. Mitau, lk 392.
- Ristikivi, Karl 2008**. Päevaraamat 1957–1968. Tallinn: Varrak.
- Roos, Jaan** 1930. F. R. Kreuzwald'i „Maa ja Mere-piltide algupära“. – Eesti Kirjandus, XXIV aastakäik, nr 6, lk 257–268.
- Rosenplänter, Johann Heinrich** (toim) 1818. Recensionen. – Beiträge zur genauern Kenntnis der ehstnischen Sprache. Zehntes Heft. Pernau: J. H. Rosenplänter. Reval. Bornwasserche Buchh. 1813–1832, lk 99–106.
- Saard, Riho** 1992. John Bunyan ja „Ristiinimese teekond taevalinna“. – Looming, nr 12, lk 1700–1706.
- Saard, Riho** 2005. Eesti varase baptismi eneserefleksioonist. – Teekond teisenevas ajas. Peatükke Eesti vabakoguduste ajaloost. Toim T. Pilli. Kõrgem Usuteaduslik Seminar ja Sõnasepp OÜ, lk 9–28.
- Sepp, Johann** 1929. Minu mälestised. Tartu: Loodus.
- Suits, Gustav** 1953. Eesti kirjanduslugu. Algusest kuni ärkamisaja lõpuni. I kd, Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Zetterberg, Seppo** 2009. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev.
- Talve, Ilmar** 2005. Eesti kultuurilugu. Keskaja algusest Eesti iseseisvuseni. 2. tr. Tartu: Ilmamaa.
- Tasa, Rita, Heldur Niit** 1974. Ch. F. Gellerti kirjad TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 555–561.
- Tee-juhhataja rikkussele** 1858. (Benjamin Wranglinist). Tartu: Schünmanni lesk ja C. Mattiesen.

- Toury, Gideon** 1985. A Rationale for Descriptive Translation Studies. – The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation. Ed. T. Hermans. London and Sydney: Croom Helm, lk 16–41.
- Toury, Gideon** 1995. Descriptive Translation Studies and Beyond. (Benjamins Translation Library; Vol. 4 Est subseries.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Tymoczko, Maria** 2007. Enlarging Translation, Empowering Translators. Manchester, UK.: St. Jerome Publishing; Kinderhook (N.Y.), USA: InTrans Publications.
- Vinkel, Arne** 1960a. Mats Kirsal ja rõhumisevastane temaatika eesti rahvaraamatus. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 605–611.
- Vinkel, Arne** 1960b. Paar sõna robinsonaadidest mujal ja meil. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 724–730.
- Vinkel, Arne** 1966. Eesti rahvaraamat: ülevaade XVIII ja XIX sajandi lugemisvarast. Tallinn: Eesti Raamat.
- Wenediku** linna kaupmees: Tõelik jutustus 17. aasta saja wältusel 1893. Gustaw Nieritz'i järele. Tallinn: H. Mathiesen.
- Willmann, Friedrich Wilhelm** 1975. Juttud ja tegud. Järelsõna A. Vinkel. Loomingu Raamatukogu, nr 47/52. Tallinn: Perioodika.
- Ühhe Angli ma Maddrosi** wapper meel ja õnnis surm, kelle nimmi Jakob Kowei olli 1816. Tallinn: H. J. Gressel.